

Інна Мартинчук

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки, Донецький національний університет імені Василя Стуса
<https://orcid.org/0000-0002-9665-3289>
vikusha.im@gmail.com

ЕТНОКУЛЬТУРНІ УКРАЇНСЬКО-ЛИТОВСЬКІ КОНТАКТИ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

Анотація: В процесі дослідження були осмислені проблеми спільної політичної історії України, Польщі та Литви, у першу чергу вплив слов'янського світу на процес становлення Литовської держави, взаємовпливи історико-культурного характеру.

У статті акцентується увага на культурних міжнетничних контактах литовців та українців. Розкриваються мовні міжнетничні контакти, литовсько-українські взаємовпливи у сімейно-шлюбних традиціях українців.

В межах дослідження були зроблені висновки щодо мовної ситуації. Можна стверджувати, що тут сильнішим був руський вплив, адже так звана «руська мова» використовувалася, як у повсякденному житті, так і в офіційному діловодстві. Адже вона мала труднощі у своєму лінгвістичному трактуванні, тому було запропоновано багато варіантів її найменування. Присутність в сучасній українській мові численних літуанізмів у різних галузях лексики незаперечно свідчить про вагомність литовсько-українських контактів за середньовіччя та про взаємовпливи литовців та українців у формуванні етносів. Про взаємність українсько-литовських контактів свідчать і численні українські запозичення в сучасній литовській мові, більшість з яких

прийшла до неї безперечно за часів Великого князівства Литовського.

Яскравим прикладом литовсько-українських взаємовпливів є така сфера духовного життя, як шлюбні відносини. Адже на українських землях з XVI – до першої половини XIX століття діяли Литовські Статути (до введення нового російського законодавства), до яких були перенесені норми «Руської правди», що регулювали шлюбні та сімейні відносини за Київської держави.

Інститут шлюбу в Литовських Статутах розглянуто доволі обширно, проте в більшій мірі вони регулювали відносини між більш заможними верствами тогочасного суспільства. Водночас певні норми мали універсальний характер: чітке встановлення шлюбного віку, визначення прав і обов'язків батьків і рідних при створенні нової родини, зобов'язань нареченого, визначення становища жінки та її дітей та ін. Тобто до українців повернулися їхні власні шлюбно-сімейні традиції, які, водночас, доповнюють і збагачують духовне життя литовців.

Ключові слова: мовні контакти, шлюбно-сімейні традиції, Литовські Статути, Литовсько-Польська доба, українці, литовці.

Inna Martynchuk

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of History Ukraine and Special Branches of Historical Sciences, Vasyl' Stus Donetsk National University
<https://orcid.org/0000-0002-9665-3289>
vikusha.im@gmail.com

ETHNOCULTURAL UKRAINIAN-LITHUANIAN CONTACTS OF THE LITHUANIAN-POLISH ERA

Summary: In the course research the problems of the common political history of Ukraine, Poland and Lithuania were comprehended, first of all, the influence of the Slavic world on the process of formation of the Lithuanian state, mutual influences of historical and cultural nature.

The article focuses on the cultural interethnic contacts of Lithuanians and Ukrainians. Linguistic interethnic contacts, Lithuanian-Ukrainian interactions in family and marriage traditions of Ukrainians are revealed.

Within the frameworks of the study the language situation was described. It can be argued that the Rus influence was stronger here, because the so-called "Rus language" was used both in everyday life and in official records. But it posed difficulties in its linguistic interpretation, many variants for its nomination were suggested which was described in detail in the article.

Numerous Lithuanians in modern Ukrainian lexicon representing various fields undoubtedly testifies to the importance of Lithuanian-Ukrainian contacts in the Middle Ages and the historical contribution of Lithuanians to the formation of the Ukrainian ethnic group. The reciprocity of Ukrainian-Lithuanian contacts is evidenced by numerous Ukrainian borrowings in the modern Lithuanian language, most of which undeniably

entered the vocabulary during the time of the Grand Duchy of Lithuania.

A striking example of Lithuanian-Ukrainian interaction presents such a sphere of spiritual life as marital relations. After all, in the Ukrainian lands beginning from the XVI to the first half of the XIX century Lithuanian Statutes were in force (before the introduction of new Russian legislation), to which the norms of *Russkaya Pravda* regulating marital and family relations in the Kyiv state were transferred. Thus, Ukrainians got their own marriage and family traditions.

The institution of marriage in the Lithuanian Statutes is considered quite extensively, but to a greater extent they regulated relations between the more affluent sections of the society at that time. Meanwhile, certain norms were universal: a clear definition of marriage age, defining the rights and responsibilities of parents and relatives in creating a new family, the obligations of the groom, determining the position of women and their children, and others.

Key words: language contacts, marriage and family traditions, Lithuanian Statutes, Lithuanian-Polish period, Ukrainians, Lithuanians.

1. Вступ

Постановка проблеми. Литовсько-польська доба в історії України охоплює період від середини XIV ст. до середини XVII ст. і характеризується як політичною автономією українських земель у складі Великого князівства Литовського, так і польським проникненням в українські землі з подальшою колонізацією. У цей період відбуваються значні зміни демографічного, соціально-політичного, культурного характеру етносів, які з самого початку проживали пліч-о-пліч – литвини, поляки, руси-

ни, білоруси, молдавани, латиші, естонці. Руський вплив був значним у різних сферах життя, у тому числі – і в мові Литовсько-руської держави. Адже так звана «руська мова» використовувалася, як у повсякденному житті, так і в офіційному діловодстві. Але ця письмово-літературна мова, «яка протягом кількох століть була органом розумового, морального і політичного життя народу в ВКЛ» (Карський, 1962, с. 253) і руських землях Речі Посполитої, незмінно викликає труднощі у своєму лінгвістичній трактуванні, на яких варто зупинитися детальніше.

2. Мовні українсько-литовські взаємозв'язки

Першу спробу дати їм назву і пояснення знаходимо ще у Лаврентія Зизанія, який у своїй праці «Лексис» тлумачить слово «катехізис» – «по-литовски оглашение». Згодом у 1819 році литовсько-руською називає письмово-книжну мову ВКЛ І. П. Кеппен.

У 1813 році В. Сопіков використовував визначення *білоруська* по відношенню до мови ряду надрукованих в ВКЛ книг. Він інтерпретував це поняття як суміш церковнослов'янської, російської, польської та частково литовської (Сопіков, 1904, с. 167).

До кінця ХІХ століття Е. Карський для відмінності від сучасної білоруської трансформує термін в *старобілоруську мову*, даючи початок поширенню поняття, нерідко в варіанті з уточнюючими епітетами: старобілоруська літературна, старобілоруська літературно-писемна (Карський, 1962, с. 262).

У другій половині ХІХ ст. на головні ролі виходить термін *західно-руська мова*. Це поняття мало безпосередній зв'язок з ідеологією «західно-русизма» – культурно-ідеологічної течії, що ставить за мету збереження білоруської народної ідентичності при визнанні домінуючої ролі великоросійського центру. Також фіксується варіант – *давньо-західно-російська мова* (Мякишев, 2008, с. 12). На відміну від майже всіх інших це поняття нівелювало «зони ризику», стираючи кордони в дії явища на білоруських і українських територіях, і до того ж охоплювало всі жанрово-стилістичні форми письмово-літературної мови ВКЛ і Південної Русі.

Наступний термін надавав вже більше претензій на утвердження ідей імперського спрямування: «русский язык» (читай: «великоруський»). На таких великодержавних позиціях стояли Н. Устрялов та Ф. Чарнецький, а також І. Спрогис, частково І. Лаппо.

Фахівці ж, так само як вчені, більш обізнані в мовознавстві, за словами О. Єфименко, використовували термін «літературна південно-російська мова» (Єфименко, 1990, с. 135). Епітет же «староукраїнська» відносно мови ХІV–ХVІІ ст.

набуває широкого поширення лише у другій половині ХХ століття.

В окремих визначеннях, які лунали в кінці ХІХ – поч. ХХ ст. підкреслювався змішаний характер «мови»: *славено-польська мова, польсько-слов'яно-руська мова* (Огієнко, 1930, с. 9). Народження цих іменувань було підготовлено численними висловами вчених того часу, в яких письмово-книжкова «західно-руська» мова (в різних своїх жанрово-функціональних різновидах) представлявся як та, що поєднує «в собі стихію білоруську, стихію малоросійську і в значній мірі польську» (Недешев, 1884, с. 14); як «напівцерковно-слов'янську, напівпольську мову, якою писали віленські, київські та львівські вчені ХVІ–ХVІІ ст. свої полемічні трактати, шкільні підручники, духовні драми та інші твори» (Будилович, 1900, с. 15); як похідне «чотирьох елементів: 1) слов'янського, 2) офіційного канцелярського, 3) польського і 4) народнього українського» (Огієнко, 1930, с. 15).

Пізніші – вже другої половини ХХ століття – термінологічні інновації акцентували увагу на загальному наддіалектному характері мови: *українсько-білоруська мова, українсько-білоруська літературна* або піднесено-описова *українська і білоруська шляхетська світсько-літературна мова* (Виноградов, 1982, с. 28); або співвідносили мовне явище одночасно з місцем і часом його функціонування: *південно-західна пізнього середньовіччя* (Виноградов, 1967, с. 48).

Встигло внести свою лепту в термінологічний багаж мови і ХХІ століття, зафіксувавши в своїх текстах такі нововведення, як *білоруська пізнього середньовіччя, середньовічна білоруська мова* (Рыбаков, 2001, с. 5), а також *письмова західно-руська (рутенська) мова* (Іванов, 2003, с. 264).

Незважаючи на різницю в іменуванні явища, вчені сходилися, як правило, на думці про штучний характер мови; її поширенні в освічених колах суспільства, в середовищі тодішньої інтелігенції; не викликала великих дискусій тезу про мову як вияв білорусько-української спільності, однаково зрозумілою обом народам. Разом з тим каменем спотикання і приводом постійних суперечок продовжувало залишатися трактування мовної основи цього штучного в певній мірі яви-

ща. Зрозуміло, найбільше вона «болить» передовсім білоруським та українським ученим.

Одні дослідники вважають, що літературно-писемна мова ВКЛ і руських земель Речі Посполитої відображала білоруську мовну стихію. Інші вчені схильні були бачити українську діалектну основу як в письмово-літературній мові в цілому, так і в канцелярській, зокрема. На таких позиціях, наприклад, стояли фахівці з історії права А. Кістяківський, Г. Йіречек і Р. Лашенко, а також історик О. Єфименко, які сходились на думці, що Литовський Статут «з'явився на світ на тогочасній літературній південно-руській мові, на тій мові, на котрій написані були і всі інші юридичні пам'ятники даної епохи» (Єфименко, 1990, с. 135). Лінгвісти ж, адресуючи свою дослідницьку увагу скоріше до загальної письмово-літературної мови західноруських земель, вбачали його діалектні коріння в говірках Галичини, південно-західної і частково північної України (Москаленко, 1962, с. 105).

Спроба утвердження російської мови в якості опори для мови ВКЛ і Південної Русі мала, як ми вказували, політичне підґрунтя. Такого роду «ідеї», які висловлювали виключно нефілологи В. Мякішев, Н. Устрялов, І. Лаппо, завжди йшли в парі з імперською патетикою і зводилися до наступного: «Народ говорив однією загальною російською мовою і тільки в пізніші століття, внаслідок найсильнішого впливу на нього польської та латинської мов, потерпіли значні зміни ..., і через те значно втратив свою природну чистоту, чому його можна назвати взагалі «зіпсованою» російською мовою.

Останнім часом досліджувана проблема все частіше стає об'єктом наукових студій і, що приємно, не лише українців та білорусів. В. Мякішев вже на початку статті «Язык Литовского Статута 1588 года и виленских актов книг XVI века» стверджує, що «факт належності аналізованих текстів – статуту й актів – до білоруського різновиду «руської мови» набуває додаткову значимість саме під кінець XVI ст., коли канцелярська мова, як і в цілому літературна мова князівства, розрізняючи білоруський та український варіанти, стоїть напередодні пересування мовної основи в сторону південно-західного наріччя» (Мякішев, 2008, с. 281). Виділивши перше видання

Статуту як близьке до еталону «руської мови», автор через статистичні підрахунки фонетико-і морфолого-графічних явищ намагається показати розхитування з часом цього еталону переважно в українську сторону.

Дослідники, намагаючись з'ясувати проблему, ще більше її заганяють у глухий кут, коли називають офіційну мову ВКЛ староукраїнською (І. Огієнко), старобілоруською (всі білоруські мовознавці).

Передовсім територіальний принцип при визначенні статусу пам'ятки застосовують польські вчені. На думку М. Ясинського, Еліжбета Смулкова вивчаючи Уставні земські грамоти Литовсько-Руської держави, вживає термін «старобілоруське письменство і мова» стосовно до мови канцелярії ВКЛ саме до письменства світського і релігійного, що походить з її північної частини, яке характеризується рисами мовними, властивими білоруській мові (Темушев, 2019, с. 296).

У студіях польських лінгвістів для характеристики польщизни XV-XVI ст. на теренах ВКЛ використовуються терміни «північнокресовий діалект» (терени Білорусі) та «південнокресовий діалект» (терени України), причому межу між ними дослідники нерідко проводять по сучасному українсько-білоруському кордону. Наслідком подібних студій є висновки про те, що говірки, наприклад, заблудівські, берестейські внесли живомовний білоруський елемент у північнокресовий діалект, ратнівські, ковельські відповідно – у південнокресовий.

Перш ніж перейти власне до розгляду мовних взаємозв'язків, треба зазначити, що усне мовлення українців і білорусів в цей час відрізнялось від писемної «руської» мови. Дана відмінність поглиблювалась на південь української території, де виразно проступав «український мовний комплекс» (ікання, тверда вимова приголосних перед е, и, злиття давніх і, ы и тощо) та на північ білоруської, де виступав «білоруський комплекс» (акання, дзекання, цекання тощо) (Мойсієнко, 2005, с. 4).

Загалом, вчені-лінгвісти виділяють такі успадковані спільні українсько-білоруські мовні риси, що протиставляються решті східнослов'янських:

- доля зредукованих перед *ј* (напружених): укр. *крию, мию*, блр. *крыю, мыю*;
- рефлексія **tylt, tylt*: укр. *вовк*, блр. *воўк*;

- явище подовження: укр. *суддя*, блр. *суддзя*;
- відпадиння початкового *i*: укр. *грати*, блр. *граць*;
- злиття в одному прийменнику колишніх двох *сѣ, изъ > з* (*из, зо, зі*): укр. з *батьком*, блр. з *бацькам*;
- чергування прийменників *у/в* залежно від кінця одного слова і початку другого: укр. *взяла в нього* і *взяв у нього*;
- наявність фрикативного *g*;
- явища протез *в* та рідше *z*: укр. *вуха, вус*, блр. *вуха, вус*;
- доля звукосполуки *dj: укр. *воджу*, блр. *ваджу* (Мойсієнко, 2005, с. 4).

А щодо живучості та довготривалості подібних мовних контактів та взаємовпливів свідчить приклад, наведений ще радянським лінгвістом В. Івановим. Перебуваючи в експедиції до литовських сіл в Білорусі у 1958 році, вчений зіткнувся із залишками «руської» мови: «Пробуючи вивчати архаїчний діалект жителів цих сіл, раніше відомих по записках Геруліса і Станге, я почув і їхню незвичайну для мене слов'янську мову, де впізнав знайомі польські, білоруські та російські елементи в новому з'єднанні. Коли я запитав їх, що це за мова, якою вони розмовляють, вони мені відповіли: «По-просту». Пізніше я дізнався, що «простою мовою» називалася і розмовна слов'янська мова Великого Князівства Литовського, і ближча до нього мова великокнязівських канцелярій і перекладів священних текстів, виконаних в цій державі».

Таким чином, ми показали ціле віяло інтерпретацій мовної природи письмово-книжкової мови ВКЛ і руських земель Речі Посполитої. Українські мовознавці стверджують, що під руською мовою слід розуміти загальну для українців і білорусів літературну мову, яка сформувалася під час входження українських і білоруських земель до складу ВКЛ. Білоруські лінгвісти наголошують на старобілоруському варіанті. Між іншим, тогочасні польські історики, характеризуючи руську мову, відзначали, що нею розмовляють також у Новгороді, Пскові, Полоцьку, Смоленську та їхніх околицях, не говорячи вже про Київ. Ретельний аналіз текстів Статутів, проведений одеськими науковцями, свідчить про те, що руською тоді вважали мову, яка своїм корін-

ням сягала до Русі-України і була підґрунтям для формування української, білоруської, а пізніше й російської мов.

Ми погоджуємося з думкою П. Музиченка, що не слід говорити про якусь єдину літературну мову у Великому князівстві Литовському, такої просто не існувало. Залежно від того, у якій місцевості писар переписував текст Статуту, у ньому відбивалися її діалектичні особливості. Наприклад, Дзялинський і Слущкий списки Статуту 1529 року використовувалися на білоруських землях, а отже писалися вони саме тут. Навпаки, список Замойських і Фірлейський список писалися на землях, які межували з українськими, і вони суттєво відрізняються від попередніх саме своїм «українським забарвленням». На той час не існувало єдиних правил правопису, і ті, хто тиражував тексти Статутів та іншу правничу літературу, намагались наблизити писані закони до населення, а отже і виражали їх тим мовним діалектом, яким говорили у місцевості, для якої переписувався Статут.

Отже, ми розглянули теоретичну складову мовних взаємозв'язків (дискусії щодо найменування мови спілкування та діловодства), а тепер перейдемо до прикладів мовних контактів русинів та литвинів. Хоча в якості прикладів наведено сучасні поняття, вони є актуальними для нашої роботи, адже йдуть своїми коріннями в минулі століття.

На заході і північному заході держави проходила широка смуга етнічного прикордоння (Городенський, Волковийський, Слонімський, Людський, Новгородський, Ошмянський і інші повіти). де селища литвинів перемежовувалися і сусідили з селищами русинів (Груша, 2015, с. 173). Скрізь на просторі даної держави ці народи проживали не ізольовано – вони контактували один з одним і перебували у взаємодії. Литвини і русини комунікували між собою, беручи участь у виконанні різних видів діяльності. Наслідками цих контактів стали взаємні запозичення слів, схожість комунікативних ситуацій (наприклад, привітань).

Необхідно зауважити, що литовські культурні й комунікативні норми значно ближче до слов'янських загалом та українських зокрема, ніж до англосаксонських, особливо, враховуючи

гіпотезу про існування балто-слов'янської етнічної та мовної єдності. Характеризуючи культурну специфіку балтійських народів, американський дослідник Д. Фостер відзначає такі риси литовців, порівняно з латишами та естонцями, як відвертість, щирість і балакучість, що виявляється в бажанні висловлювати як позитивну, так і негативну думку, а тому можна стверджувати також про вищий ступінь прямолінійності та емоційності їхньої мовленнєвої поведінки (Корольов, 2014, с. 87).

Розглянемо найтипівшу, на перший погляд, комунікативну ситуацію привітання (лит. *pasivaikiniamas*), бо в українській та литовській комунікативних культурах наявні універсальні властивості. Так, привітання на кшталт укр. *доброго ранку* (*добрий день*, *вечір*), лит. *Labas rytas* (*laba diena*, *labas vakaras*) пов'язані з побажальною формою, адже, вітаючись у такий спосіб, бажають адресатові доброго й гарного ранку (дня, вечора) та добра на весь день (Корольов, 2014, с. 88).

Хоча укр. *здрастуй*, *здрастуйте*; лит. *sveikas* (-a), *sveiki* використовуються як спосіб привітатись, але позначають ще й побажання здоров'я.

У комунікативній поведінці литовців привітання може реалізовуватись одним словом *Labas!*, але таке висловлювання має певний відтінок фамільярності. У ситуаціях офіційного привітання *labas rytas*, *laba diena*, *labas vakaras* відповіддю може слугувати повторення *Labas, labas!*, що, як правило, вживається співрозмовником із метою нівелювання офіційного характеру бесіди, зокрема для встановлення дружніх або навіть фамільярних стосунків. Українці також можуть реалізовувати відповідну тактику зближення зі співрозмовником, що досягатиметься такими комунікативними ходами, як укр. *Здрастуй*, *здрастуй* (*фамільярне – привіт, привіт*) (Корольов, 2014, с. 89).

Таким чином, в обох комунікативних культурах привітання створюють передусім сприятливу атмосферу спілкування, оскільки здебільшого пов'язані з побажаннями, які відповідають певній добі (укр. *добрий ранок* лит. *Labas rytas* тощо), а також є висловлюваннями – побажаннями здоров'я.

Наступним проявом мовних контактів можна вважати запозичення з литовської мови та топоніми, що зустрічаються на литовсько-слов'ян-

ській етнічній межі (Полісся, Сіверщина). Хоча значно краще досліджено лише литовсько-білоруську межу епохи ВКЛ.

Велику роботу провів український філолог К. Тищенко, дослідивши літуанізми у мові та топонімах на Сіверщині. Зокрема, він вважає, що найхарактернішим для литовських назв давніх населених пунктів є наросток (суфікс) -ишки (лит. -išké(s), -iškis, -iškiai). З'ясувалося, що він властивий тільки литовським топонімам. Назв сіл з цим наростком зазначено лише в Західній Білорусі близько 40 і ще 6 – на Сувалщині в Польщі. За даними К. Тищенко, в Україні такі назви збереглися тільки на Лівобережжі – Литвишки (2) Полтавської області, Тулушки Сумської області, зокрема – у північній Сумщині (колишній Сіверщині) – Клишки, Полошки, Обложки. З-поміж інших назв з характерними литовськими наростками -ани, -ейки, -ейші, -ойці на Чернігівщині представлені ще Білейки, (хутір) Шумейків, Шалойки. (Литва на Сіверщині, 2011).

У добу ВКЛ Стародубщина й Чернігово-Сіверщина стали особливо привабливими теренами для осадників (переселенців) із власне Литви й Білорусі – насамперед завдяки своїм природним ресурсам і рідкій залюдненості. Таким чином, залюднення нових територій Сіверщини супроводжувалося етномовними контактами й культурним обміном між різноетнічними групами населення.

Щодо літуанізмів в нашій мові, то досі широко вживаними є такі діалектні українські слова литовського походження, як *бусол*, *бузько*, *жвір* (грубий пісок), *мешти* (черевики) – це в західних говірках. А в східних, зокрема сіверських, – *бутліти* (*зотліти*); *лиру'н* (щербатий глечик), *пуня* (невелика клуня), *рупити* (хотіти), *шамотіти* (бути неспокійним), *яжук* (їжак), діал. *жудюк* (горобець), *поросюк*, *сіврюк*, численні українські прізвища на -ук, -юк (Литва на Сіверщині, 2011).

Також можна згадати, навпаки, і численні українські запозичення в сучасній литовській мові, досліджені А. Непокупним, Ю. Лаучюте, Е. Гринавецкене та іншими: *akraicas* – окраєць, *akraičikas* – окрайчик, *anūkas* – онук, *anūkė* – онука, *čerenas* – черінь, *dieška* – діжка, *gagančius* – каганчик, *kazokas* – kozak, *kurapka* – купірка, *padalionis* – подолянин, *privietoti* (XVI ст.) – при-

вітати, *striekà, striechà* – стріха, *trivoti* – тривати, *ulioti* – гуляти, *večerioti* – вечеряти тощо (Непокупний, 1967, с. 373).

Таким чином, присутність в українській мові численних літуанізмів у незаперечно свідчить про вагомість литовсько-українських контактів за середньовіччя і – опосередковано – про історичний внесок литовців до формування українського етносу. Про плідну обабічну спрямованість українсько-литовських контактів свідчать і численні українські запозичення в сучасній литовській мові, більшість з яких прийшла до неї безперечно за часів Великого князівства Литовського.

3. Литовсько-українські взаємовпливи у шлюбно-сімейних традиціях українців

Яскравим прикладом литовсько-українських взаємовпливів є така сфера духовного життя, як шлюбні відносини. Адже на українських землях з XVI – до першої половини XIX ст. діяли Литовські Статути (до введення нового російського законодавства), до яких були перенесені норми «Руської правди», що регулювали шлюбні та сімейні відносини в Київській Русі. Тобто до українців повернулися їхні власні шлюбно-сімейні традиції.

У першій редакції Литовського статуту 1529 року норми шлюбно-сімейного права були виведені в окремий розділ. Спеціальні розділи Статуту 1566 року регулювали правове становище шляхти, шлюбно-сімейні відносини, опіку, продаж, спадкування, земельні спори тощо. Редакція Литовського статуту 1588 року свідчила про високу правничу ерудицію авторів.

Розглянемо детальніше яким чином Литовські статути досить чітко регламентували всю систему укладання шлюбу. Першим і другим Статутами визначався шлюбний вік для хлопців – 18 років, дівчат – 15 років. За третім Литовським статутом повнолітніми визнавались дівчата у 13 років (Василенко, 1929, с. 162).

Укладання шлюбу здійснювалось у декілька етапів: сватання, оглядини, заручини, вінчання та весілля. Правові наслідки наставали тільки після заручин. Сторона, яка відмовилась одружи-

тися після укладання угоди про шлюб (заручин), зобов'язана була виплатити обумовлену угодою недотримку як відшкодування витрат із підготовки до шлюбу. Заручини могли відбутися ще у дитячому віці майбутнього подружжя.

Але на відміну від давньоруського права, де при одруженні дітей застосовувався примус, За Литовський статут забороняв укладати шлюби без згоди молодят (Степанков, 2009, с. 232). За словами О. Левицького, у XVI–XVII ст. бажання та вільна згода на укладання шлюбу самих наречених були суттєвими умовами для визнання шлюбу законним, але при цьому неодмінною умовою дійсності шлюбу було благословення батьків (Левицкий, 1900, с. 3).

Після сватання і заручин представники нареченої та нареченого укладали шлюбний договір. Порядок оформлення шлюбних договорів і наслідки їх невиконання досить докладно розглянуті в Литовських статутах.

Головною частиною такого договору були майнові відносини. У ньому визначалися посаг нареченої та вено (віно), що записувалося нареченим своїй майбутній дружині в порядку забезпечення її посагу. У разі смерті батьків нареченої приданим повинні були забезпечити її брати. Зазвичай розмір вено (віно) повинен був удвічі перевищувати розмір посагу. Законність шлюбу стверджувалася вінчанням (Степанков, 2009, с. 9).

Перешкодою для взяття шлюбу могло бути різне віросповідання чи кровна спорідненість. У такому разі шлюб стає можливим лише з дозволу церкви. Так, жінкам-християнкам заборонялось одружуватися з мусульманами та іудеями. У випадку смерті батьків і незгоди рідних видати дівчину заміж вона могла одержати дозвіл на шлюб від посадових осіб.

Цікавою видається думка дослідника Ореста Левицького щодо відсутності необхідності вінчання як умови законності шлюбу (в звичаєвому праві) У XVI ст. і, навіть, XVII ст., за висновками дослідника «в західноруськім праві панувала двоїстість у поглядах на умови слушного dokonання шлюбу, щ о серед тодішнього суспільства, поруч з «вінчальними», існували й «не вінчальні» шлюби, і що всі родинні й правові відносини, які випливали з не вінчального шлюбу, признавались

в тій же силі, як і наслідки церковного шлюбу» (Демиденко, 2015, с. 21).

Подібна «двоїстість поглядів» на вінчання склалась ще у X ст., коли у християнському світі не існувало єдиної думки щодо необхідності церковного вінчання для визнання законності шлюбу. Показовим є те, що невінчані шлюби тоді визнавалися законними не лише державним урядом, а й церквою. І хоча пізніше, за Литовським статутом, вінчання стало обов'язковим для визнання законності шлюбу, традиція невінчаних шлюбів залишалась, про що свідчать чисельні скарги духовенства: «...многие люде Русь незаконно мешкають: жони поймуючи, не вінчаюся» (Демиденко, 2015, с. 22).

Але положення Литовського статуту стимулювали до вінчання, зокрема, там вказувалось, що діти, народжені у невінчаному шлюбі, мали менші права на спадщину, ніж діти, народжені у вінчаному шлюбі. Та все ж звичаєве право було настільки тривким, що церковне освячення шлюбу входило в побут аж до XIX ст.

Щодо розлучень, то тут думки дослідників різняться: Н. Демиденко наголошує на легкості отримання розірвання шлюбу. Хоча за Литовськими статутами розлучення відносилось до компетенції духівництва, та на практиці шлюби як укладалися так і розривалися часто без участі церковних служителів. У присутності родичів чоловік і жінка заявляли про намір розлучитись. Тобто розлучення можливі були за згоди обох сторін. У такому випадку чоловік і жінка, порадившись із своїми родичами та приятелями давали один одному «розлучні листи», які підписували свідки. Розлучні листи подавалися для запису в урядові книги. Податок, у розмірі трьох гривень, сплачував той, хто ініціював розлучення. Але історик наголошує, що було б помилково вважати, що, маючи право на вільне розлучення, одружені «міняли шлюби мов одежину і зривали її легковажно». Адже за три століття в урядових книгах дослідниками було виявлено всього лише «кільканадцять» подібних справ (Демиденко, 2015, с. 26).

В той час, як Г. Ліпак зазначає, що дозвіл на розірвання шлюбу повинен був надаватися тільки за наявності вагомих причин: а) нездатність чоловіка до подружнього життя; б) наявність певного ступеня кровної спорідненості; в) учи-

ненням тяжкого злочину одним із подружжя; г) перелюбство дружини; д) тяжка хвороба тощо. Шлюб припинявся також у випадках оголошення особи вигнанцем, відходу одного з подружжя у монастир (Степанков, 2009, с. 104).

За звичаєвим правом жінка, повертаючись до батьківської хати, своє придане забирала з собою, а віно залишала за чоловіком. Якщо ж розлучення відбувалось із залученням церкви, то майнові питання вирішувались церквою. При визнанні церквою вини жінки у розірванні шлюбу, жінка втрачала своє придане. Якщо ж винним визнавався чоловік, придане залишалось за жінкою.

Хоча як і в «Руській правді», Литовський статут 1529 року традиційно закріплював домінування прав чоловіка, науковці акцентують увагу на становищі жінок. Ще за часів Київської держави чоловіки з повагою ставилися до жінок, як засвідчують писемні джерела, не обмежуючи їх діяльність «тільки пекарнею та поранням коло дітей». Наприклад, дружини князів були добрими порадицями не лише в «річах домовитих», а й державно-політичних.

Подібне ставлення до української жінки спостерігається аж до кінця XVII ст. «Жинка малоруса – более подруга его чем раба» – зазначав у своїх дослідженнях О. Ніколаєв (Николаев, 1854, с. 40). Даючи характеристику прав української заміжньої жінки у XVI–XVII ст. автори вказують, що стан замужньої жінки був далеко кращий і вільніший, ніж у сусідніх народів.

За Литовськими статутами заборонялося віддавати дівчат та жінок-вдів силоміць заміж, жінкам надавалось право вільного волевиявлення при виборі шлюбного партнера. Водночас, обираючи чоловіка, дівчина зобов'язувалась рахуватись з волею батьків чи опікунів. Особисті відносини подружжя формувалися залежно від їх характеру, походження та майнового становища.

У цей історичний період жінка могла дати собі раду не лише в домашньому господарстві. Відомі приклади заснування жінками монастирів, шкіл тощо. До речі, багато було й жінок, які виконували виключно чоловічу роботу: нападали на сусідські маєтки, особисто очолюючи багаточисельні загони із своїх селян і слуг, брали активну участь у розбоях зі зброєю в руках, відбираю-

чи у купців товар на торгових шляхах (Левицкий, 1900, с. 554).

За Литовськими Статутами визначалися права жінки на окреме майно (віно чи посаг), а також рівноправність учасників подружнього життя щодо питань виховання дітей. Діти мали однакове право на спадкове майно батьків, незважаючи на те, що були народженні в різних шлюбах.

4. Висновки

Очевидно, що литовсько-українські взаємовпливи в шлюбно-сімейних традиціях українців обумовлені нормами «Руської Правди», що вплинула на Литовські Статути, які в свою чергу, регулювали шлюбні стосунки українців у наступні століття.

На основі вищенаведених даних можна стверджувати, що шлюб вважався найважливішою складовою життя тогочасного українця. Інститут шлюбу в Литовських Статутах розглянуто доволі обширно, проте в більшій мірі вони регулювали відносини між більш заможними верствами тогочасного суспільства. Водночас певні норми мали універсальний характер: чітке встановлення шлюбного віку, визначення прав і обов'язків батьків і рідних при створенні нової родини, зобов'язань нареченого, визначення становища жінки та її дітей та ін.

Щодо мовної ситуації, то тут сильнішим був руський вплив, адже так звана «руська мова» використовувалася, як у повсякденному житті, так і в офіційному діловодстві. Але вона виклала труднощі у своєму лінгвістичній трактуванні, було запропоновано багато варіантів її найменування, на яких ми зупинялися детальніше в тексті роботи.

В той же час присутність в українській мові численних літуанізмів у різних галузях лексики незаперечно свідчить про вагомість литовсько-українських контактів за середньовіччя та про історичний внесок литовців до формування українського етносу. Про взаємність українсько-литовських контактів свідчать і численні українські запозичення в сучасній литовській мові, більшість з яких прийшла до неї безперечно за часів ВКЛ. Отже, мовна ситуація Великого

князівства Литовського є одним з найяскравіших прикладів взаємодії багатьох мов, систем письма, віросповідань, етнічних груп на території однієї країни.

Підтвердженням литовсько-українських взаємовпливів є така сфера духовного життя, як шлюбні відносини. Адже на українських землях з XVI – до першої половини XIX ст. діяли Литовські Статути (до введення нового російського законодавства), до яких були перенесені норми «Руської правди», що регулювали шлюбні та сімейні відносини в Київській державі. Тобто до українців повернулися їхні власні шлюбно-сімейні традиції.

Інститут шлюбу в Литовських Статутах розглянуто доволі обширно, проте в більшій мірі вони регулювали відносини між більш заможними верствами тогочасного суспільства. Водночас певні норми мали універсальний характер: чітке встановлення шлюбного віку, визначення прав і обов'язків батьків і рідних при створенні нової родини, зобов'язань нареченого, визначення становища жінки та її дітей та ін.

Підводячи підсумки проведеної роботи, можна сказати, що питання литовського компонента в історії України, взаємовпливів литовської та української культур залишиться відкритим для багатьох наступних поколінь дослідників.

Література:

1. Будилович А. С. К вопросу о литературном языке Юго-Западной Руси. Юрьев: Тип. К. Маттисен, 1900. 31 с.
2. Василенко М. П. Матеріали до історії українського права. Київ, 1929. LXIII, 336 с. (Збірник Соціально-Економічного Відділу; № 11).
3. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв. Москва: Высшая школа, 1982. 529 с.
4. Виноградов В. В. Проблемы литературных языков и закономерностей их образования и развития. Москва: Издательство «Наука», 1967. 133 с.
5. Груша А. И. И вновь о взаимных дарах. Добрососедство, прагматизм и благотворительность в отношениях между русинами и литвинами в Великом Княжестве Литовском в первой половине XVI в. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. Санкт-Петербург:

- Санкт-Петербургский государственный университет, 2015. № 2. С. 173-189. URL: <https://www.academia.edu/20423135/2015-2/10-.pdf>
6. Демиденко Н. М. Вплив православної церкви та звичаєвого права на шлюбно-сімейні традиції як складову духовної культури українців у XVI–XVII ст.: права жінки у шлюбі. Сумська старовина. 2015. № XLVI. С. 19-27.
 7. Ефименко А. Я. История украинского народа. Сост. и авт. ист.-биогр. очерка В. А. Смолий. Киев: Лыбидь, 1990. 512 с.
 8. Иванов В. В. Славянские диалекты в соотношении с другими языками Великого княжества Литовского. *Славянское языкознание*. XIII Международный съезд славистов. Люблина, 2003. С. 258-288. URL: <https://www.lituanistika.lt/content/55667>
 9. Карский Е. Ф. Что такое древнее западнорусское наречие? *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*. Москва: Изд. АН СССР, 1962. С. 253-263. URL: <http://padaread.com/?book=76709>
 10. Корольов І. Р. Вербальні форми привітань в українській, російській та литовській комунікативній поведінці. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Сер.: Філологія. 2014. № 2, т. 17. С. 86–93.
 11. Левицкий О. И. Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI и XVII ст. *Киевская старина*. 1900. № 1, т. 68. С. 1–15.
 12. Литва на Сіверщині. Топонімічні свідчення. Частина І. *Українська історія маловідомі сторінки*. 2011, 18 листопада. URL: <https://history-ua.livejournal.com/335752.html>
 13. Мойсієнко В. М. Про національний статус «руської мови» в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. *Мовознавство: Науково-теоретичний журнал*. 2005. № 1. С. 67–82. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/14507/1/ruska%20mowa.pdf>
 14. Москаленко А. А. До походження української писемної і писемно-літературної мови. *Праці Одеського державного університету*. Вип. 15, т. 152. Серія філологічних наук, 1962. С. 103–112.
 15. Мякишев В. П. Язык Литовского Статута 1588 года и виленских актовых книг XVI века. Kraków: Lexis, 2008, 716 s.
 16. Недешев И. Исторический обзор важнейших звуковых и морфологических особенностей белорусских говоров. РФВ: Учебно-педагогический журнал. Варшава: Типография Смирнова, 1884, т. 12, С. 1–54.
 17. Непокупний А. П. Балтійські родичі слов'ян. Київ: Наукова думка, 1979. 184 с.
 18. Николаев А. Свадебные обряды малороссов Суджанского уезда. Москва, 1854. 40 с.
 19. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський Апостол. Варшава: Друкарня Синодальна. 1930. 520 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18868/file.pdf>
 20. Рыбаков А. Е. Делопроизводство в ВКЛ в XVI в. *Делопроизводитель*. 2001. № 1. № УД-331/р. URL: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/44375>
 21. Свенціцький І. С. Елементи живої народної мови в пам'ятках української літературної мови у XIV–XVII ст. *Питання українського мовознавства*. 1958. Кн. 3. С. 119–126.
 22. Свежинский В. М. К вопросу об источниках белорусской исторической диалектологии. *Лингвистическая география и проблемы истории языка*. Ч. II. Нальчик, 1981. С. 228–234.
 23. Сопиков В. С. Опыт российской библиографии / ред., примеч., доп. и указатель В. Н. Рогожина. Ч. 1. Санкт-Петербург: А. С. Суворин, 1904. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/bibliog/opyt-rossijskoj-bibliografii/>
 24. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.
 25. Степанков В. С. Велике князівство Литовське у політичних планах Богдана Хмельницького (1648 – перша половина 1649 рр.) *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. Київ: Інститут історії України. 2009. Т. I. С. 89-96. Р
 26. Темушев С. Н. Литва и Русь: трансформация взаимоотношений от даннической зависимости к внешней экспансии (историография проблемы). *Studia Historica Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы*: науч. сб. Минск: РИВШ, 2010. Вып. 3. С. 49–72.
 27. Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства: Исслед. канд. прав Михаила Ясинского. Киев: Унив. тип. (В. И. Завадского), 1889. VIII, 210 с., 1 л. табл.

References:

1. Budilovich A. S. (1900). *K voprosu o literaturnom yazyke Yugo-Zapadnoj Rusi*. [To the question of the literary language of Southwestern Rus]. Т. 17. Yurev: Tip. K. Mat-tisen. [Russian].
2. Vasylenko M. P. (1929). *Materiialy do istorii ukrainskoho prava*. [Materials on the history of Ukrainian law]. Kyiv. LXIII. Т. 68. (Zbirnyk Sotsiialno-Ekonomichnoho Vid-dilu; № 11). [in Ukrainian]

3. Vinogradov V. V. (1982). *Ocherki po istorii russkogo literaturnogo yazyka XVII–XIX vv.* [Essays on the history of the Russian literary language of the 17th–19th centuries]. Moskva: Vysshaya shkola. [Russian].
4. Vinogradov V. V. (1967). *Problemy literaturnykh yazykov i zakonornostej ih obrazovaniya i razvitiya.* [Problems of literary languages and patterns of their formation and development]. Moskva: Izdatelstvo «Nauka». [Russian].
5. Grusha A. I. (2015). *I vnov o vzaimnykh darakh. Dobrososedstvo, pragmatizm i blagotvoritelnost v otnosheniyah mezhdu rusinami i litvinami v Velikom Knyazhestve Litovskom v pervoy polovine XVI v.* [And again, about mutual gifts. Good neighborliness, pragmatism, and charity in relations between Rusyns and Litvins in the Grand Duchy of Lithuania in the first half of the 16th century]. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana.* № 2. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet. [Russian]. URL: <https://www.academia.edu/20423135/2015-2/10-.pdf>
6. Demydenko N. M. (2015). *Vplyv pravoslavnoi tserkvy ta zvychaievoho prava na shliubno-simeini tradytsii yak skladovu dukhovnoi kultury ukraintsiv u KhVI–KhVII st.: prava zhinky u shliubi.* [The Influence of the Orthodox Church and Customary Law on Marriage and Family Traditions as a Component of the Spiritual Culture of Ukrainians in the 16th-17th Centuries: Women's Rights in Marriage]. *Sumska starovyna.* № XLVI. [in Ukrainian]
7. Efimenko A. Ya. (1990). *Istoriya ukrainskogo naroda.* [History of the Ukrainian people]. Sost. i avt. ist.-biogr. ocherka V. A. Smolij. Kiev: Lybid. [Russian].
8. Ivanov V. V. (2003). *Slavyanskije dialekty v sootnoshenii s drugimi yazykami Velikogo knyazhestva Litovskogo. Slavyanskoe yazykoznanie.* [Slavic dialects in relation to other languages of the Grand Duchy of Lithuania]. XIII Mezhdunarodnyj sezd slavistov. Doklady rossijskoj delegacii, Moskva. [Russian]. URL: <https://www.lituanistika.lt/content/55667>
9. Karskij E. F. (1962). *Chto takoe drevnee zapadnorusskoe narechie? Trudy po belorusskomu i drugim slavyanskim yazykam.* [What is the ancient Western Russian dialect?]. Moskva: Izd. AN SSSR. [Russian]. URL: <http://padaread.com/?book=76709>
10. Korolov I. R. (2014). *Verbalni formy pryvitan v ukrainskii, rosiiskii ta lytovskii komunikatyvni poveditsti.* [Verbal forms of greetings in Ukrainian, Russian and Lithuanian communicative behavior]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu.* Ser.: Filolohiia. T. 17. № 2. [in Ukrainian]
11. Levickij O. I. (1900). *Obychnye formy zaklyucheniya brakov v Yuzhnoj Rusi v XVI i XVII st.* [Usual forms of marriage in South Rus in the 16th and 17th centuries]. *Kievskaya starina.* T. 68. № 1. [Russian].
12. *Lytva na Sivershchyni. Toponimichni svidchennia.* [Lithuania in the Siverschina. Toponymic evidence]. (2011). Chastyna I. *Ukrainska istoriia malovidomi storinky.* [in Ukrainian] URL: <https://history-ua.livejournal.com/335752.html>
13. Moisiienko V. M. (2005). *Pro status «ruskoi movy» v chasy Velykoho kniazivstva Lytovskoho ta Rechi Pospolytoi.* [On the status of the “Rus language” in the times of the Grand Duchy of Lithuania and the Commonwealth]. *Movoznavstvo: Naukovo-teoretychnyi zhurnal.* № 1. [in Ukrainian] URL: <http://eprints.zu.edu.ua/14507/1/ruska%20mowa.pdf>
14. Moskalenko A. A. (1962). *Do pokhodzhennia ukrainskoi pysemnoi i pysemno-literaturnoi movy.* [Before the origin of the Ukrainian written and written-literary language]. *Pratsi Odeskoho derzhavnogo universitetu,* T. 152, Vyp. 15, Serii filolohichnykh nauk. [in Ukrainian]
15. Myakishev V. P. (2008). *Yazyk Litovskogo Statuta 1588 goda i vilenskih aktovykh knig XVI veka.* [The language of the Lithuanian Statute of 1588 and the Vilna act books of the 16th century]. Krakow: Lexis. [Russian].
16. Nedeshev I. (1884). *Istoricheskij obzor vazhnejshih zvukovykh i morfologicheskikh osobennostej belorusskikh govorov.* [Historical review of the most important sound and morphological features of Belarusian dialects]. T. 12. *RFV: Uchebno-pedagogicheskij zhurnal.* Varshava: Tipografiya Smirnova A. [Russian].
17. Nepokupnyi A. P. (1979). *Baltiiski rodychi sloviaan.* [Baltic relatives of the Slavs]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
18. Nikolaev A. (1854). *Svadebnye obryady malorossov Sudzhanskogo uezda.* [Wedding ceremonies of the Little Russians of the Sudzhansky district]. Moskva. [Russian].
19. Ohienko I. (1930). *Ukrainska literaturna mova XVI-ho st. i ukrainskyi Krekhivskiy Apostol.* [Ukrainian literary language of the XVI century and the Ukrainian Apostle of Krekhiv]. Varshava: Drukarnia Synodalna. [in Ukrainian]. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18868/file.pdf>
20. Rybakov A. E. (2001). *Deloproizvodstvo v VKL v XVI v.* [Office work in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century]. *Deloproizvoditel.* № UD-331/r. [Russian]. URL: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/44375>
21. Svientsitskyi I. S. (1958). *Elementy zhyvoi narodnoi movy v pamiatkakh ukrainskoi literaturnoi movy u XIV–XVII st.* [Elements of the living folk language in the monuments of the Ukrainian literary language in the XIV–XVII centuries]. Kn. 3. *Pytannia ukrainskoho movoznavstva.* [in Ukrainian]

22. Svezhinskij V. M. (1981). *K voprosu ob istochnikah belorusskoj istoricheskoj dialektologii. Lingvisticheskaya geografiya i problemy istorii yazyka*. [To the question of the sources of Belarusian historical dialectology]. Ch. II. Nalchik. [Russian].
23. Sopikov V. S. (1904). *Opyt rossijskoj bibliografii. V 5 ch.* [The experience of Russian bibliography]. Ch. I. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskogo teatra. [Russian]. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/bibliog/opyt-rossijskoj-bibliografii/>
24. *Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho* [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania]: U 3 t. (2002). T. I. *Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529 roku* [Statute of the Grand Duchy of Lithuania of 1529] / Za red. S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova. Odesa: Yurydychna literatura. [in Ukrainian]
25. Stepankov V. S. (2009). *Velyke kniazivstvo Lytovske u politychnykh planakh Bohdana Khmelnytskoho (1648 – persha polovyna 1649 rr.)*. [The Grand Duchy of Lithuania in the political plans of Bohdan Khmelnytsky (1648 – first half of 1649)]. T. I. Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytovskoho. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian]
26. Yasinskij M. (1889). *Ustavnye zemskie gramoty Litovsko-Russkogo gosudarstva: Issled. kand. prav Mihaila Yasinskogo*. [Statutory zemstvo letters of the Lithuanian-Russian state: Research. cand. rights of Mikhail Yasinsky]. Kiev: Univ. tip. (V.I. Zavadskogo). [Russian].